

4. Пономарьова М. А. Розвиток емпатії у ранньому юнацькому віці в процесі вивчення художньої літератури: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук / М. А. Пономарьова. – Мінськ, 2003. – 21 с.

5. Завадська Ж. Е. Здатність до самовизначення як показник соціальної зрілості старшого школяра / Ж. Е. Завадська // Адукація і вихаванне. – 2006. – № 10. – С. 35-42.

УДК 159.923

І.М. Козинець, аспірант

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, м. Ніжин, Україна

СТАТЕВО-РОЛЬОВА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ТА ГЕНДЕРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

Здійснено теоретичне обґрунтування процесів статево-рольової соціалізації та формування гендерної ідентичності. Визначено механізми гендерної соціалізації в родині та поза нею.

Ключові слова: статево-рольова соціалізація, гендерна ідентичність, статева ідентичність, гендерні ролі, гендерна соціалізація.

Осуществлено теоретическое обоснование процессов поло-ролевой социализации и формирования гендерной идентичности. Определены механизмы гендерной социализации в семье и за ее пределами.

Ключевые слова: поло-ролевая социализация, гендерная идентичность, половая идентичность, гендерные роли, гендерная социализация.

The article theoretically grounds processes of sex-role socialization and the formation of gender identity. Mechanisms of gender socialization in the family and outside it are defined.

Key words: sex-role socialization, gender identity, sex identity, gender roles, gender socialization.

Постановка проблеми. Особистість – соціальна істота, її життя та розвиток неможливі без взаємодії з іншими людьми, тому людські відносини є центральною проблемою існування людини.

Становлення української держави, утвердження цивілізованих норм життя, інтеграція в європейське співтовариство неможливі без гармонізації суспільних відносин на засадах гендерної соціалізації [4]. В останнє десятиліття проблеми гендерної психології привертають все більшу увагу психологів, які намагаються з'ясувати, якою мірою статеві відмінності зумовлені біологічними та соціальними факторами. Сучасні дослідження гендерної ідентичності вказують на складний характер цього особистісного утворення. Е. Еріксон [9], з роботами якого асоціюється у більшості науковців початок дослідження поняття «ідентичність», визначав психосоціальну ідентичність як необхідну умову для збереження здоров'я індивіда, його внутрішньої цілісності та стабільності, як важливу особистісну потребу. Гендерна ідентичність розглядається психологами в таких аспектах: адаптаційна статева ідентичність як усвідомлення особистістю співвідношення своєї реальної поведінки з поведінкою інших жінок та чоловіків; цільова концепція «Я» як набір індивідуальних установок чоловіка або жінки на те, якими вони повинні бути; персональна ідентичність як особистісне співвідношення себе з іншими людьми; еґо-ідентичність як глибинне психологічне ядро того, що саме особистість людини як представника статі означає для самої себе.

Статево-рольова соціалізація здійснюється як динамічний процес засвоєння індивідами гендерної культури суспільства, кожний історичний етап якої висуває конкретні загальні вимоги до змісту гендерних якостей, формуючи певні гендерні типи особистості. Основна суперечність гендерної культури суспільства має місце

між гендерними ролями і стереотипами, що позначається на характері процесу соціалізації. Формуванню зрілої гендерної ідентичності може заважати консервативність традиційних стереотипів, що потрібно враховувати.

Метою статті є теоретичне обґрунтування процесу статево-рольової соціалізації та формування гендерної ідентичності.

Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**: розглянути поняття «статево-рольова соціалізація», «гендерна ідентичність» та «гендерна соціалізація» в контексті сучасної психологічної науки; визначити механізми та характер гендерної соціалізації в родині та поза нею.

Аналіз досліджень та публікацій. Останнім часом з'являється все більше публікацій у сфері гендерної психології, які широко висвітлюють інтелектуальні, мовленнєві та емоційні характеристики представників обох статей, особливості поведінки та спілкування чоловіків та жінок у різних вікових періодах, гендерні аспекти лідерства та професійного самовизначення (І.С. Кон, О.М. Кікінеджи, О.Б. Кізь, В.Є. Каган, Е.Н. Ільїн, Т.В. Бендас, Н.Н. Обозов, Л.Н. Ожинова, М.В. Буракова, Т.В. Виноградова).

Значну увагу аналізу ролі гендерних стереотипів у суспільстві приділяють такі дослідники, як: В.Г. Романова, В.В. Москаленко, Т.І. Юферова, В.Ф. Петренко. В результаті засвоєння гендерних стереотипів, ролей, установок та інших елементів гендерної культури відбувається статево-рольова соціалізація індивідів.

Процес гендерної соціалізації та його особливості є об'єктами наукових досліджень Т.В. Говорун, І.С. Клецин, Н.В. Лавріненко, П.П. Горностай, В.Є. Сорочинської, О.В. Петрунько, Б. Кіма, В. Поплужного та ін.

Викладення основного матеріалу. Гендерні ролі не виникають відразу з народженням дитини, а розвиваються під впливом багатьох чинників упродовж людського життя. Цьому розвитку властиві свої закономірності та суперечності, від нього залежить характер життєвого сценарію людини, стиль її життя і стратегії поведінки у різноманітних ситуаціях. Розвиток гендерних ролей або гендерний розвиток пов'язаний з багатьма значущими параметрами особистості, зокрема, з ідентичністю.

Процес гендерного розвитку як набір соціально зумовлених варіантів статевої ролі та статево-рольової поведінки реально відбувається в контексті важливого для вітакультурної реалізації людини в метапроцесі, який прийнято називати соціалізацією. Її суть полягає у привласненні особою суспільного досвіду, соціальних норм і цінностей, у тому числі й відповідних ролей та функцій. По-перше, у соціальних ролях закріплені норми і правила окультуреної поведінки у вигляді рольових експектацій, тобто нормативних вимог до виконання цих ролей. По-друге, рольова поведінка – найважливіший вид соціального діяння, де ролі виступають засобом долучення особистості до групи, соціуму, а також форма соціальної адаптації та особистісного самоствердження. Тому особливості рольової соціалізації – це не лише освоєння суспільних очікувань у самоздійсненні певного вчинення, а й рольовий розвиток особистості, формування чіткого психологічного репертуару ролей як соціальних, так і особистісних.

Серед великої кількості освоєних людиною ролей виняткове значення мають статеві та гендерні ролі, що безпосередньо пов'язані з усвідомленням себе представником певної статі з її нормативами поведінки. Статеві та гендерні ролі, накопичуючись і самоорганізуючись, на новому рівні розвитку особистості виявляються як ідентичності, тобто як найістотніші характеристики людини, без яких вона не може існувати як сві-

дома соціальна автономність, повноцінна особистість. Ідентичність – це збереження і підтримка особистістю власної цілісності, тотожності, нерозривності історії свого життя, а також стійкий образ «Я», усвідомлення в собі певних особистісних якостей, індивідуально-типологічних особливостей, рис характеру, способів поведінки, що визнаються своїми, достовірними. Адекватна розвинена психосоціальна ідентичність є запорукою психічного здоров'я особистості, її формування починається з моменту відділення дитини від матері та продовжується все життя, аж до самої смерті.

Гендерні ролі – норми та правила поведінки жінок і чоловіків, що ґрунтуються на традиційних очікуваннях, пов'язаних з їх статтю. Вони відрізняються в суспільствах з різною культурою і змінюються із часом. Гендерно-рольова ідентичність – вид ідентичності особистості, що полягає в усвідомленні своєї відповідності суспільним стереотипам, характерним для представника певної статі. Гендерно-рольова соціалізація – засвоєння людиною гендерних ролей, суспільних очікувань до цих ролей, а також гендерний розвиток особистості, тобто формування психологічних характеристик, що відповідають гендерним ролям. Рольова ідентичність – це усвідомлення себе суб'єктом психологічних ролей. Американський соціолог Чед Гордон виділяє п'ять видів рольової ідентичності: статеву, етнічну, ідентичності членства, політичну, професійну. Статєва ідентичність – гендерна ідентифікація людини як чоловіка або жінки, одна з найістотніших з усіх рольових ідентичностей [2; 3].

Гендерна соціалізація – це процес засвоєння людиною соціальної ролі, визначеної для неї суспільством від народження, залежно від того, чоловіком або жінкою вона народилася. Гендерні уявлення особистості формуються під впливом гендерних стереотипів – набору загальноприйнятих норм і суджень, що стосуються існуючого в суспільстві становища чоловіків і жінок, норм їхньої поведінки, мотивів і потреб. Гендерні стереотипи закріплюють існуючі гендерні розбіжності і стають завадою до змін у сфері гендерних відносин.

Засвоєння індивідом культурної схеми гендера відбувається через конструювання розходжень між статями. Соціалізація чоловіків і жінок формується в різних соціально-психологічних умовах. Гендерна соціалізація включає дві взаємозалежні частини: освоєння прийнятих моделей чоловічої і жіночої поведінки, відносин, норм, цінностей і стереотипів; вплив соціального середовища на індивіда з метою прищеплення йому визначених суспільством правил і стандартів поведінки для чоловіків і жінок. Засвоюються, насамперед, колективні, загальнозначущі норми. Вони стають частиною особистості і підсвідомо нею керують. Уся інформація, що пов'язана з диференційованою поведінкою, відбивається у свідомості людини у вигляді гендерних схем.

Основні агенти соціалізації – соціальні групи і контексти: родина, однолітки, ЗМІ, робота, клуби за інтересами. Механізмами для здійснення гендерної соціалізації є: диференціальне посилення, коли прийнятна гендерно-рольова поведінка заохочується, а неприйнятна – карається соціальним несхваленням; диференціальне наслідування, коли людина вибирає статево-рольові моделі в близьких їй групах – родині, серед однолітків, у школі – і починає наслідувати прийнятну там поведінку.

Суспільство під час формування статевої ролі і статевої самосвідомості орієнтується у вихованні на стандарти фемінність-маскулінність, при цьому толерантно ставиться до маскуліної поведінки дівчинки, але засуджує фемінну поведінку хлопчика. Джерела гендерного конфлікту лежать у дитинстві [6].

Самосвідомість – це сприйняття людиною самої себе як члена певної соціальної групи суспільства, усвідомлення своїх взаємин з оточуючим світом і людьми, власних вчинків, думок, почуттів, розмаїття тілесних та духовних людських характеристик. Завдяки самосвідомості людина стає суб'єктом персональної активності. Предметом або об'єктом самосвідомості є сама людина. Вона оцінює своє тіло і порівнює його з тілесними характеристиками оточуючих, усвідомлює саму себе, свій світогляд, ставлення до інших людей, до свого місця серед них тощо. Самосвідомість виникає в людини рано, тому важливо з перших років дбати про подальший розвиток й індивідуальне становлення дитини.

Виховуючи дитину, батьки повинні пам'ятати, що виховують не просто людину взагалі, а дівчат і хлопців, які б високо цінили почуття дружби, кохання, мали глибоке усвідомлення своєї відповідальності за долю коханої людини, сім'ю, яку вони створюють, за дітей, які народяться.

Однією з причин нещастя, що трапляються у молодих сім'ях, є байдужість окремих батьків до проблем статевого виховання дитини, до формування в неї адекватної статевої самосвідомості. Досить часто батьки, особливо молоді, не завжди обізнані зі складною проблемою статевого виховання дітей та їх підготовки до майбутнього шлюбу і сімейного життя.

Чоловік і жінка відрізняються за своїм психічним складом та світосприйняттям, що виявляється в емоційній сфері, потребах, бажаннях, інтересах. Більшості батьків не байдуже, хто в них народиться, особливо, коли в сім'ї чекають не першу, а другу або третю дитину. Свою статево належність усвідомлює і сама дитина, коли починає розуміти, що вона хлопчик або дівчинка. Це стає для неї одним з найважливіших елементів її самосвідомості [7].

Проблема статі людини включає принциповий аспект. Це сприйняття сучасної моделі справжнього чоловіка або жінки, понять мужності й жіночості.

Дівчата (жінки) за своєю природою і вихованням відрізняються від хлопців (чоловіків) здатністю тонше відчувати і виразніше за чоловіків виявляють свої внутрішні переживання в зовнішній поведінці (сльозах, жестах тощо), їм більш властиві мрійність, ліричність, ніжність, скромність. Ці риси завжди приваблювали хлопців і чоловіків. Такими вони уявляють собі подруг, дружин, матерів. Дівчата в хлопцях (чоловіках) хотіли б бачити мужню, розсудливу, врівноважену, чесну і справедливу людину [8].

Названі риси представників чоловічої і жіночої статі є наслідком виховання – загального і специфічного (статевого). Без урахування статі у вихованні конкретної дитини не можна сформувати повноцінної гармонічної особистості.

Отже, важлива роль у формуванні гендерних цінностей належить сімейному вихованню. Саме в родині у світогляді молодої людини формуються базові уявлення щодо поняття чоловічого і жіночого. Батькам необхідна певна установка на цілеспрямоване гендерне виховання своєї дитини, усвідомлення високої відповідальності за підготовку юнака або дівчини. Вони можуть використовувати сучасний педагогічний досвід, підтримуючи співробітництво з навчальною установою, учителями, слухати спеціальні лекції, читати літературу. Тільки за таких умов можливе формування у молодої людини гендерної чуйності та культури.

Одним із головних чинників гендерної соціалізації є школа – це те соціальне середовище, де діти вже активно починають діяти в ролі суб'єктів суспільних відносин, тренуються у взаємодії з людьми, що знаходяться з ними на одному ієрархіч-

ному рівні, та зі старшими, авторитетнішими вчителями. Саме у школі закріплюється в свідомості дитини практичне значення гендерних стереотипів, відпрацьовуються моделі взаємин і поведінки, які визначають успіхи і невдачі у спілкуванні з протилежною статтю, впливають на відносини у власній сім'ї. У зв'язку з цим школа повинна прагнути до різностороннього розвитку учнів та сприяти гармонійним партнерським відносинам [1].

Поряд зі школою, сім'єю, товариством однолітків суттєву роль у гендерній соціалізації відіграють ЗМІ – преса, телебачення, радіо, Інтернет тощо. Саме вони задають ті «ідеальні» взірці та норми статево-рольової поведінки, впливають на підліткову і молодіжну субкультуру. Гендерні моделі поведінки, взірці «чоловічого» і «жіночого», що транслюються ЗМІ, на основі ідентифікаційних механізмів, засвоюються підлітковою свідомістю, визначаючи гендерні орієнтації особистості та її реальну поведінку [5, с. 26].

Отже, під час формування гендерної ідентичності важливе значення мають ЗМІ та література, які підтримують традиційні гендерні стереотипи, але останнім часом все частіше декларують рівноправні позиції чоловіків та жінок, що, відповідно, добре засвоюється.

Статево-рольова соціалізація продовжується протягом усього життя людини, тільки з дорослішанням росте самостійність у виборі цінностей і орієнтирів. У деяких ситуаціях люди можуть переживати гендерну ресоціалізацію, тобто руйнування раніше прийнятих цінностей та засвоєння нових моделей поведінки.

На становлення гендерної свідомості впливають суспільні (не урядові), молодіжні, жіночі, правозахисні організації, пропагуючи ідеї рівності, публікуючи відповідні матеріали, випускаючи навчальні телепередачі. Велику допомогу в досягненні гендерної рівності надають різноманітні благодійні організації і фонди, підтримуючи організацію конкурсів, семінарів, тренінгів, надаючи гранти для розробки науково-методичних матеріалів, посібників, підручників, фінансової підтримки публікацій.

Формування мужності і жіночності є соціально-культурним конструктом, що формується в процесі взаємного спілкування та обумовлюється соціально-культурними вимогами до жінок і чоловіків. Гендер перебуває під постійним впливом як культурних норм, які встановлюють, що повинні робити чоловіки, а що – жінки, так і соціальної інформації. У кожному суспільстві серед моделей мужності і жіночності виділяється домінуюча (або «маскулінність», або «фемінність»), тому зразки «жіночності» і «мужності» для освіти, поколінь, середовища – різні.

Вивчення гендерних стереотипів дозволяє дослідити їхню еволюцію з метою поступового формування андрогінної свідомості особистості, з урахуванням вимог суспільної (статево-рольової) ідентифікації.

Висновки. Аналіз джерельної бази з проблеми дослідження дав змогу встановити, що діти ідентифікують себе з батьками, але їх психологічна стать не залежить повною мірою від статі значимих батьків. Треба також зазначити, що сучасні діти відносно вільні від жорсткої статевої типізації, мають найбільш різноманітний поведінковий репертуар та є стабільними психологічно. В наш час більшість підлітків мають психологічно андрогінну стать, що свідчить про адекватну та гнучку їх поведінку в різних ситуаціях. Це є нормальне явище в умовах тісної взаємодії чоловіків та жінок, хлопців та дівчат одне з одним. У суспільстві, де жінки менш залежні економічно, відповідно, менш виражена тенденція виховання дівчаток у покірності і слухняності.

Останнім часом є актуальним формування у дітей психологічно андрогінної статі, що поєднує в собі як фемінні, так і маскуліні риси та має гнучкий різноманітний репертуар статево-рольової поведінки, що дозволить майбутнім чоловікам та жінкам поводитися відповідно до індивідуальних особливостей своєї особистості, а не згідно з жорстким розподіленням гендерних ролей, які не завжди відповідають ситуації. Андрогінія допомагає формуванню стійкості до стресів, сприяє досягненню успіхів у різних сферах життя в цілому може тлумачитися як емансипація статей.

Таким чином, у способі життя конкретного суспільства часто або перебільшуються, або нівелюються розходження між статями. На думку вчених, у сучасних соціально-економічних умовах найбільш гнучкою поведінкою у суспільстві стає андрогінна, яка вбирає в себе все краще з обох статевих ролей та позитивно впливає на соціальний і психологічний стан людини.

Подальші дослідження можна направити на проблеми гендерної ресоціалізації дорослих та їх вплив на сучасну концепцію розвитку особистості.

Список використаних джерел

1. *Байдюк Н. В.* Соціально-педагогічні умови ефективності виховання гендерної культури молодшої особистості / Н. В. Байдюк // *Вопросы психологии.* – 2006. – № 4. – С. 65-70.
2. *Горностай П. П.* Основи теорії гендеру : навчальний посібник / П. П. Горностай. – К. : К.І.С., 2004. – 160 с.
3. *Городнова Н.* Гендерний розвиток особистості: навчальний посібник / Н. Городнова. – К. : Шк. світ, 2008. – 128 с.
4. *Державна* програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві до 2010 року. – К. : К.І.С., 2007. – 49 с.
5. *Каган В. Е.* Семейные и поло-ролевые установки у подростков / В. Е. Каган // *Вопросы психологии.* – 1998. – № 2. – С. 21-26.
6. *Кікінеджі О. М.* Формування гендерної культури молоді : науково-методичні матеріали до тренінгової програми / О. М. Кікінеджі, О. Б. Кізь // *Практична психологія та соціальна робота.* – 2007. – № 8. – С. 64-67.
7. *Ковальчук І. А.* Статево-рольова соціалізація учнів : монографія / І. А. Ковальчук. – Луганськ : Альма-матер, 2007. – 216 с.
8. *Луценко О.* Гендерний аналіз конструктивів буденної свідомості сучасної молоді / О. Луценко // *Філософсько-антропологічні студії 2001.* Спецвипуск. – К. : Стило, 2001. – С. 117-128.
9. *Эриксон Э.* Идентичность: юность и кризис : пер. с англ. / Э. Эриксон. – М. : Прогресс, 1996. – 341 с.